

ЗМІСТ

1. Ростислав Радішевський. НЕ ВИДАНІ МОНОГРАФІЇ ПРО ТВОРЧІСТЬ СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО	4
2. Корнило Заклинський. ПРАЦЯ «ТВОРИ СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО» ТА МАТЕРІАЛИ ДО НЕЇ. РУКОПИС.	34
I. Генеза творів.	34
а) земля, оточення, враження дитячих літ, перша наука.	34
б) Руданський у духовнім училищі і духовній семінарії в Кам'янці-Подільській. Початок творчості, любов, польські впливи.	40
в) Руданський у Петербурзі. Розквіт творчості. Відносини до батька.	52
г) Руданський в Ялті. Переклади.	78
II. Твори Руданського	80
1. Балади (Небилиці).	80
2. Лірика.	97
3. Приказки (Співомовки).	104
4. «Байки світові в співах».	107
5. Алегоричні твори Руданського.	109
6. Історичні твори.	112
7. Драма.	115
8. Переклади.	116
Список джерел.	118
3. Микола Кричка. СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ (1833–1873). ЖИТТЯ І ТВОРИ.	121
Діалектичні та морфологічні особливості мови Степана Руданського.	229
Література.	250

НЕ ВИДАНІ МОНОГРАФІЇ ПРО ТВОРЧІСТЬ СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО

Можливо, Степан Руданський в історії української поезії і не займає такого визначного місця, як Тарас Шевченко або Іван Франко чи Леся Українка, але, враховуючи обставини життя цього трударя і занадто короткий вік, який доля відвела йому для того, аби реалізувати свої творчі спроможності, його поетичну творчість у контексті сучасної літературознавчої рецепції історії розвитку української художньої словесності гідно оцінено як важливий і оригінальний внесок до її художньої скарбниці. «З Руданського, — писав С. Єфремов, — справжній був поет — з тих, що родяться на світ поетами, з готовим даром, з ясною іскрою, яку роздмухати у більший чи менший вогонь творчості мають уже обставини життя. В йому щасливо поєдналися — талант поетичний, свідомість громадська і доцільне уживання таланту: всі умови зійшлися на те, щоб дати визначного письменника»¹.

Одна з перших узагальнених оцінок поетичної творчості С. Руданського належить І. Франку. Він порівнював його з іншим українським поетом-романтиком Віктором Забілою, з яким їх обох поєднувала безталанна доля, «склад обдарування, м'якість вдачі», майстерність художньої обробки змісту української народно-художньої віршованої словесності. Якщо за словами І. Франка, мова і пафос творів П. Гулака-Артемівського чи О. Бодянського у поезіях, присвячених народно-епічним темам, майже відразу набували вульгарно-бурлескного тону, то у творах Л. Боровиковського, В. Забіли характерні для них тонкий ліризм і делікатний гумор ніби зовсім усували згадану «дистанцію», одразу впадали «в ту злегка гумористичну і подекуди ліричну манеру, яку

¹ Кримський А. Знадоби для життєпису Степана Руданського (1834–1873) / А. Кримський, М. Левченко; вступ. ст. С. Єфремова. — К., 1926. — С. 6.

потім до правдивого віртуозівства допровадив Руданський у своїх «Світових байках» та «Співомовках...».²

Етапи життєвого та творчого шляху С. Руданського достатньо повно висвітлені у літературно-критичних рецепціях українського літературознавства XIX–XX ст.

Визначний український поет, автор чи не найбільш улюблених у кожній українській родині «Співомовок», Степан Васильович Руданський народився 25 грудня 1833 року (6 січня 1834 року) у селі Хомутинці Вінницького повіту Подільської губернії у бідній багатодітній родині сільського священника. Після початкової науки у дяка упродовж 1842–1849 років навчався спочатку у Шаргородській бурсі, а далі у Подільській духовній семінарії в Кам'янці-Подільському (1849–1855). Після закінчення семінарії усупереч батьківській волі, за якою син повинен був продовжити початкову освіту у стінах Петербурзької духовної академії, Степан 1855 року вступив до Петербурзької медико-хірургічної академії. Розлючений батько позбавив сина будь-якої матеріальної підтримки, прирікши його на важке злиденне життя. Скромної стипендії, яку отримував молодий студент, не вистачало навіть на харчування. С. Руданський змушений був підробляти приватними уроками, але й цих заробітків катастрофічно бракувало, через що у «поганім Петрополі» у «мокрій столиці» він жив майже впроголодь. Вологий петербурзький клімат і виснажливі умови праці спричинились до захворювання на сухоти, яке 1860 року ледь не скінчилося для Руданського фатальними наслідками. Про це він писав у вірші «Смерть моя»:

Прийшла смерть моя,
Легке точиться...
Ти мори, маро,
Коли хочеться...³

² І. Франко, Твори в двадцяти томах. — Т. XVII. — К., 1955. — 435 с.

³ Руданський С. Твори в трьох томах. — Том 1. — Київ : Наукова думка, 1972. — С. 89.

Після успішного складання у 1861 році випускних іспитів академії С. Руданський отримав призначення до Ялти, де обіймав посади міського лікаря, завідувача лікарнею, лікаря в алупкинських маєтках Воронцова, карантинного лікаря в порту, лікаря Ялтинського повіту. Від'їжджаючи з Петербурга до Ялти 1 вересня 1861 р., поет зробив такий щоденниковий запис: «Прощай, Петрополю! Прощай моє горно пекельне!.. Немало сили, моєї рідної сили, попалося в тобі, а гріх мені було б за тебе забути. Сировим залізом з землею та іржею попав я до тебе, ти мене перетопило, ти мене перекувало і сухим і твердим пустило до себе. (...) Скінчились муки, надія не ошукала, не лягли мої кості на чужині, я знову в дорозі і залізними карбами кочуся на полудень... А чим-то полудень мене порадує? Чи синее море мене загартує, чи, може, ізнову іржею покриє, сточить, обезсилить? А кримські гори чи новим здоровлям, чи гробом наділять? Прощай же, мій друже, прощай, Петрополю...»⁴.

Окрім виконання постійних службових обов'язків, С. Руданський організував у різних місцевостях Криму фельдшерські пункти, медичний пункт на міському ринку Ялти, за що був удостоєний нагороди орденом св. Станіслава 3-го ст. Про громадський авторитет лікаря свідчило й обрання його в 1869 році почесним мировим суддею сімферопольсько-ялтинської мирової округи. Ось яким пригадувало С. Руданського його ялтинське оточення: «Степан Васильович був високий на зріст, широкоплечий, на вид поважний, хоч і ходив трохи згорбившись; карі очі його світилися несказаною добротою, що була найкращою ознакою його душі. Одягавсь він завсіди просто, як і жив. Не долюблював панів, за те бідних людей і сам любив, і вони його любили. Занедужає, бувало, бідний чоловік, — зараз до лікаря Руданського. Цей і поможе, і грошей не візьме. Бувало й так, що бідному чоловікові нема де жити, щоб лічитись; Руданський дає свою хату, лічить, годує, чим Бог послав, і не жде ніякої заплати».⁵

⁴ Колесник П. Степан Руданський // Руданський С. Співомовки. Переклади та переспіви. — Київ : Наукова думка, 1985. — С. 8.

⁵ Кримський А. Знадоби для життєпису Степана Руданського (1834–1873) / А. Кримський, М. Левченко; вступ. ст. С. Єфремова. — К., 1926. — С. 26.

«Дрібні громадські клопоти, — за словами сучасного авторитетного дослідника творчості Руданського П. Колесника, — постійні сутички з ялтинськими спекулянтами і контрабандистами, губернською бюрократією і титулованими пройдисвітами понад десять років отруювали поетові життя».⁶

Ці сутички набули особливою гостроти, коли влітку 1872 року в Криму спалахнула епідемія холери, і С. Руданський, виконуючи обов'язки карантинного лікаря та постійного члена санітарної комісії міста, взявся вичищувати з профілактичною метою джерела інфекції. Під час відчайдушної боротьби з епідемією, лікуючи пацієнтів, письменник і сам захворів на холеру. Захворювання стимулювало загострення його давньої недуги — сухот. Усе це зрештою спричинило передчасну смерть С. Руданського, який помер 3 травня 1873 року на тридцять дев'ятому році життя: «Прийшов він додому якийсь несамовитий: хмурий, недужий, мов і години не зминуло після якоїсь дуже тяжкої хвороби. А хвороба тільки близилася ще. З того часу Степан Васильович почав нездужати, — спершу не так тілом, як душею, бо душу вразили люди, вразили так, як не можна вразити тіла Велика нудьга затуманила голову й обхватила душу, навіки зачинивши ті двері, куди хоч інколи, хоч не часто, а все ж таки входила радість і звеселяла закинутаго на чужину Степана Васильовича. Холодна безнадійність залягла на душі; він і не жив уже, а доживав свого віку. Не чув ніхто уже ні його пісні, ні щирої розмови, ні чудового читання своїх и чужих творів; не довелося вже ні сидіти за своєю поетичною роботою, ні ходити на поміч бідним людям. За душею незабаром почало боліти й тіло. Руданський ліг в постіль, вилежав місяць-другий і покинув цей світ з його добрими й злими ділами, з правдою й неправдою».⁷

Описуючи обставини і причини передчасної смерті письменника, С. Єфремов узагальнює їх у контексті тієї політичної задушливої атмосфери, яка за часів тиранічного імперського російського режиму в той або той спосіб знищувала все українське

⁶ Колесник П. Степан Руданський // Руданський С. Співомовки. Переклади та переспіви. — Київ : Наукова думка, 1985. — С. 10.

⁷ Кримський А. Знадоби для життєпису Степана Руданського (1834–1873) / А. Кримський, М. Левченко ; вступ. ст. С. Єфремова. — К., 1926. — С. 30.

в особі його національно-свідомих патріотів, громадських діячів та митців: «Чи-ж за таких фатальних обставин можна говорити про якийсь розвиток поетичного таланту, про використання ним усієї своєї сили? Матеріал був добрий, багатий, — але він загинув марне, не розгорнувшись на повну своїх можливостей міру. Серед темної ночі, на юру, всім вітрам одкритому, не вдержатися навіть великому огнищу, — його рознесе і загасить. Згас і Руданський, — офіційно од сухот, а навсправжки через те, що український поет із справжнім талантом, з душею, з творчими поривами за обставин тих часів був непотрібний, не мав ні ґрунту, ні повітря й гинув отруений гнилими випарами, самотній, неоплаканий, непомітний. І тільки вже згодом, на певній віддалі, в перспективі часу, стало видко, яку силу в Руданському втратило наше письменство».⁸

За спогадами брата, останніми словами Степана Руданського було: «Україно моя мила...». Забуту і занедбану могилу Руданського у 1891 році першим відшукав Іван Липа, батько легендарного лікаря й відомого поета Юрія Липи. Стараннями І. Липи поетові було споруджено пам'ятник, на якому викарбовано поетичні рядки Степана Руданського: «На могилі не заплаче ніхто в чужині, хіба хмаронька заплаче дощем по мені».

Творчість Руданського прийнято поділяти на три періоди: кам'янець-подільський (1851–1855), петербурзький (1856–1861) і ялтинський (1862–1873).

Кам'янець-подільський період — це початок літературної творчості письменника. Відомо, що ще в дитячі роки, проведені у Хомутинях, він жваво цікавився творами художньої словесності, особливо народними переказами та бувальщинами, які чув зі слів односельчан і намагався сам інтерпретувати та доповнювати яскравими образами та художніми деталями. Більш серйозне захоплення юнака поезією припадає на роки його навчання у Подільській духовній семінарії в Кам'янці-Подільському (1849–1855). Ще одним захопленням С. Руданського цього періоду стало збирання фольклору. В архіві письменника збереглися два рукописні томи зібраних та упорядкованих ним фольклорних

⁸ Кримський А. Знадоби для життєпису Степана Руданського (1834–1873) / А. Кримський, М. Левченко ; вступ. ст. С. Єфремова. — К., 1926. — С. 7.

текстів під назвою «Народные малороссийские песни, собранные в Подольской губернии СВР», датовані 1852 роком. Пізніше, у ялтинський період, С. Руданський підготував до друку ще дві збірки фольклорних текстів — «Подільське весілля» й «Копя пісень», до останньої з яких крім власне народних включив й власні ліричні твори. Згодом віднайдені С. Руданським матеріали частково були використані у виданнях української фольклорної спадщини М. Номисом («Українські приказки, прислів'я і таке інше», 1864) та М. Драгомановим («Малороссийские народные предания и рассказы», 1876). І. Франко свого часу охарактеризував фольклорні знахідки С. Руданського як записи «високої етнографічної і мовної вартості». І це не випадково, адже, як зазначає П. Колесник, «усна народна творчість була для молодого поета не кладовищем минулої “величі і слави”, а переосмисленою дійсністю, джерелом поетичного натхнення, тією “другою реальністю”, в якій живе нескорений дух народу. Зінтерпретований на рівні ідейних і естетичних шукань часу, фольклор давав художникові все: ідеї і образи, соціальні конфлікти і характери, поетику і чисту народну мову».⁹

До оригінальних творів семінарського періоду поетичних спроб С. Руданського відносяться його балади «Два трупи», «Вечорниці», «Упир», «Хрест на горі», «Розмай» і «Люба», які сам автор називав «байками хатніми» або «небилицями», а також кілька ліричних творів, жанрово визначених як «пісня» — «Ти не моя», «Мене забудь», «Чорний кольор», «Не дивуйтесь, добрі люди».

Найбільш плідним у становленні та зростанні творчої особистості поета став петербурзький період його життя. Цьому багато в чому сприяла й сама атмосфера пробудження інтересу студентів до літератури та мистецтва, яка постійно підтримувалася у стінах медико-хірургічної академії. Зокрема, викладачами академії Каменецьким та Парпурою було підготовлене перше видання «Енеїди» І. Котляревського, аматорським гуртком студентів цього навчального закладу вперше було поставлено на сцені драму Т. Шевченка «Назар Стодоля». Крім того, студенти академії

⁹ Колесник П. Степан Руданський // Руданський С. Співомовки. Переклади та переспіви. — Київ : Наукова думка, 1985. — С. 11.

постійно брали участь у різноманітних літературно-мистецьких заходах, які були ініційовані українським земляцтвом Петербургу. В академії навчалося чимало патріотично налаштованих українських студентів, що відповідно не могло не позначитись на формуванні демократичної громадсько-світоглядної позиції й самого С. Руданського. Тому саме в період навчання у Петербурзькій медико-хірургічній академії він остаточно й постав як український народний письменник.

Менш інтенсивним і насиченим в аспекті творчої активності був останній ялтинський період життя письменника через те, що посада лікаря, численні громадські обов'язки, місію виконання яких він добровільно взяв на себе, майже не залишали часу для творчості. Тому в цей період увага письменника майже повністю була зосереджена на перекладацькій діяльності, яка також становить вагому, гідно поціновану пізнішою літературною критикою частину його художнього спадку.

Літературна творчість С. Руданського значна за змістом і різноманітна за своєю художньою формою. Звертався письменник і до різноманітних жанрових поетичних форм — ліричних пісень, балад, романсів, віршових гуморесок, байок, історичних поем.

Яскраво-виразною є безсумнівно народно-поетична основа майже усіх жанрово-тематичних художніх пошуків С. Руданського. Водночас вони свідчать і про знайомство та прекрасну обізнаність автора з кращими зразками художньої творчості його попередників і сучасників — представників української, російської, польської, німецької, англійської та чеської поезії.

Балади поета продовжують традиційні для цього жанру мотиви романтичної літератури 30–40-х років XIX століття: трагічна загибель батька, вбитого сином («Два трупи»), спілкування дівчини з померлим коханим («Вечорниці», «Упир»), досягнення особистого щастя ціною продажу душі нечистому («Хрест на горі»), невідступність покарання за підступність і любовну зраду («Люба», «Розмай», «Купці»), фатальна сила прокляття («Тополя», «Верба»). У цих поезіях наявними є усі традиційні тематичні атрибути романтичного баладного жанру: могила, образи чорного ворона-віщуна, раптової й зловісної стихійної негоди, фатальної підвладності долі людини таємничому фатуму тощо.

Найкращою і найбільш довершеною частиною творчого спадку С. Руданського є його лірична поезія і гумористичні співомовки та приказки.

Лірична поезія, як і балади автора, зростає із народно-поетичних основ, але суттєво зорієнтована й на жанрово-тематичні ознаки літературної пісні та романсу. Основними для ліричної поезії С. Руданського є мотиви нещасливого кохання, відчуття самотності, невгамовного смутку і туги за мріями і сподіваннями, які залишились нездійсненими: «Ой чому ти не літаєш», «Калино-малино, ряснее деревце», «Ой ти, калино, ой ти, малино», «Ти не моя», «Голубонько-дівчинонько», «Козаче-голубе», «Ой вийду я у садочок» та ін. Чи не найбільш відомими ліричними поезіями С. Руданського стали його, опубліковані 1861 року в петербурзькому журналі «Основа», який активно підтримував український громадсько-політичний рух, його твори «Гей, бики!» та «Повій, вітре, на Україну». Вони виявились не просто найкоштовнішими перлинами його творчості, їх довгий час сприймали у багатьох українських сім'ях як блискучий витвір народнопісенної творчості.

Перша з цих поезій, у якій в алегоричному образі волів змалювано закріпачений панським ярмом український народ, стала виразним політичним закликком очистити поля вітчизни від панського будяччя і засіяти їх «ярим зерном» загального добробуту:

Та гей, бики! Зерно поспіє,
Обілє золотом поля,
І потече ізнову медом
І молоком свята земля.
І все мине, що гірко було,
Настануть дивнії роки;
Чого ж ви стали, мої діти?
Пора настала! Гей, бики!..¹⁰

Змістом пронизаної тремтливим ліричним пафосом поезії «Повій, вітре, на Україну» стали спогади автора про своє перше

¹⁰ Руданський С. Твори в трьох томах. — Том 1. — Київ : Наукова думка, 1972. — С. 77.

кохання до дівчини Марії Княгицької, з якою йому не судилося взяти шлюб і яку він залишив, поїхавши на навчання до Петербургу:

Повій, вітре, на Україну,
Де покинув я дівчину,
Де покинув чорні очі...
Повій, вітре, з полуночі!..
Між ярами там долина,
Там біленькая хатина;
В тій хатині голубонька,
Голубонька-дівчионька...¹¹

Надзвичайно яскравою і вочевидь найбільш довершеною та талановитою частиною творчого спадку С. Руданського є його знамениті співомовки — вірші гостро-сатиричного, морально-етичного та соціально-політичного тематичного спрямування. Співомовками поет називав усі свої віршовані твори, навіть включно з перекладами із чужомовних літератур. Це, наприклад, зауважував й один із перших і найбільш авторитетних дослідників творчості поета А. Кримський: «під терміном «співомовки» поет розумів не що, як просто «вірші» — чи «пісня», чи «байка», чи «приказка», чи «поема» — все то було в нього «співомовка».¹²

Авторське означення «співомовки» свого часу підхопив і закріпив за творами поета й І. Франко, який вважав, що подібних гумористично-сатиричних віршованих творів в українській поезії до С. Руданського не було, й саме у його творчості цей жанрово-тематичний напрямок отримав свій цікавий і оригінальний художній вияв. «Найоригінальнішим, — писав він, — і zarazом найбільш народним явився Руданський у своїх “співомовках”, у тих коротких епічних анекдотах, котрих сюжет звичайно взятий з уст народу й прибраний у легеньку, сказати б можна, куцу форму народної коломийки. Тут автор нам виявив усі добрі і слабкі прикмети свого

¹¹ Руданський С. Твори в трьох томах. — Том 1. — Київ : Наукова думка, 1972. — С. 40.

¹² Твори С. Руданського. — Т. I. — Львів, 1895. — С. 175.